

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
LİSANSÜSTÜ
ÖĞRENCİ SEMPOZYUMU-1

Editörler

Prof. Dr. Hidayet AYDAR & Arş. Gör. Muhammet EZBER

İstanbul 2017

Benî Mustalik'e Baskın Rivâyetinin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi

Mustafa TATLI*

Giriş

Hadislerin dinde kaynaklık teşkil etmesi, maksatlarının tespitine önem vermeyi gerekli kılar. Hadislerin farklı şekilde anlaşılabilmesi ve yorumlanması bu durumu daha önemli hale getirir. Neticede doğru anlam ve yoruma ulaşmak ise, belli bir usulü gerektirir. Bu amaçla hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasına dair çeşitli ilim dalları neşet etmiştir. Bir örnek üzerinden bu ilimlerin önemine dikkat çekilerek zihinlerde problem teşkil eden bir hadisin çözümü irdelenebilir. Birçok hadis kaynağında yer alan Abdullah b. Avn'ın (ö. 151/768) savaşmadan önce sefer düzenlenecek topluğun İslam'a davet edilip edilmeyeceği ile ilgili Nâfi'e (ö. 117/735) yazdığı mektup ve aldığı cevap örnek olarak incelenebilir. Hadisin ortak bir rivayeti şöyledir:

“Nâfi'e savaşmadan önce İslam'a davet etmeye dair soru sormak üzere mektup yazdım. O da bana şunu yazdı: Bu ancak İslâm'ın ilk zamanlarında idi. Çünkü Rasûlullah Mustalikoğullarına onların haberi yokken davalarını da suyun başında su içerken baskın yaptı, savaşçılarını öldürdü, kadın ve çocuklarını esir aldı. O gün Haris'in kızı Cüveyriye esir alındı. Bana bu hadisi Abdullah b. Ömer de tahdis etti. O da o orduda yer alıyordu.”²

Yukarıda verilen hadisin tercih edilmesinin birkaç sebebi vardır. Bu hadiste görüldüğü üzere, bir topluluğun savaşmadan önce İslam'a davet edilmesine artık gerek olmadığından ve Mustalikoğullarına haber vermeden yapılan

1 * Arş. Grv., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis.

2 Hadisin farklı tarihlerinin kaynakları ilgili bölümde ayrıntılı olarak verilecektir.

saldırıdan bahsedilmektedir. Oysa İbn Abbas'tan gelen "Rasullullah, kendilerini İslam'a davet etmedikçe hiçbir millete savaş yap(tır)madı" rivayeti³, Süleyman b. Büreyde'nin de babasından naklen Hz. Peygamber'in, komutan tayin ettiği kişilere verdiği talimat içinde savaştan önce düşmanın İslam'a davet edilmesi⁴, yine Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye Hayber'in fethi sırasında "Onların düz alanlarına konaklayıncaya kadar yavaş yavaş ilerle. Sonra onları İslam'a davet et ve onlara düşen Allah'ın hakkının ne olduğunu haber ver. Allah'a yemin ederim, senin elinle bir kişinin hidayete ermesi senin için kırmızı develere sahip olmandan daha hayırlıdır." tavsiyesinde bulunması⁵, Enes b. Malik'ten rivayet edilen Hz. Peygamber'in Kisra, Kayser, Neçâşi ve diğerlerini İslam'a davet etmesi⁶ düşmanla savaşmadan önce İslam'a davetin gerekli olduğuna işaret etmektedir. Çalışmamıza konu edindiğimiz hadisin, yukarıdaki rivayetlerle tearuz halinde olduğu açıktır.

Benî Mustalık'a saldırı hadisini tercih etmemizin başka bir nedeni de, çağdaş düşünürlerden Muhammed el-Gazzâlî'nin (ö. 1416/1996) hadise dair yaptığı şu değerlendirmedir: "Nâfi hata etmiştir. İnsanları İslâm'a davet süreklidir. Benî Mustalık'a yapılan saldırı ise, davet onlara ulaştıktan sonra gerçekleşmişti. Onlar daveti kabul etmemişler, savaş kararı almışlardı."⁷ Bu bilgiyi göre, hata hâdisi Abdullah b. Ömer'den rivayet eden Nâfi'nindir. Hadisin tüm rivâyetleri incelenerek yapılan değerlendirmenin de doğruluğu hakkında belli kanaatler elde edilebilir. İlgili hadisi seçmemizin başka bir nedeni de, İslam'ın savaş hukuku hakkında bilgi veriyor olmasıdır. Özellikle son dönemlerde gerek İslam dünyasında gerek başka ülkelerde yaşanan savaşların meşruiyeti noktasında hadislerin delil olarak kullanılması, rivayetlerin doğru bir şekilde anlaşılmasına daha fazla özen göstermeyi gerektirmektedir. İncelenen hadisin de bu konuyla yakından alakalı olması, araştırmanın önemini daha da arttırmaktadır.

Bahsi geçen hadisin konu edinilmesinin gereklerine kısaca değindikten sonra, araştırmada takip edilecek yöntem de atıf yapmak faydalı olacaktır. Bu çalışma üç başlık altında incelenecektir. Birincisi hadisin geçtiği kaynaklar,

3 Dârimî, Siyer, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayip el-Arnâvut, Risale, 2001, III, 486; IV, 16.

4 Müslim, Cihad 3; İbn Mace Cihad 38; Dârimî, Siyer 5, 7.

5 Buhari, Cihad 143, Müslim, Fezâlius's-sahâbe 34.

6 Müslim, Cihad 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX, 357. Hz. Peygamber'in İslam'a davet mektuplarıyla ilgili daha fazla bilgi için bk. Sönmez, Abidin, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Mektupları*, İstanbul, İnkulab Yayınları, 1984.

7 Muhammed el-Gazzâlî, *Fıkıhçılara ve Hadisçilere Göre Nebvî Sünnet* (trc. Ali Özek), İstanbul, Ekin Yayınları, 2014, s. 152.

ikinci sened yönünden tetkiki, üçüncüsü ise hadisin metniyle ilgili hususların incelenmesidir. Kısa bir değerlendirmeye çalışma tamamlanacaktır.

I. Hadisin Yer Aldığı Kaynaklar

Söz konusu rivayet klasik hadis kaynaklarından Şâfiî'nin (ö. 204/819) *Müsned*'inde (Sindî'nin derlemesi), Saîd b. Mansûr'un (ö. 227/842) *Sünen*'inde, İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'inde, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde, İbn Zencûye'nin (ö. 251/865) *Kitâbü'l-envâl*'inde, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde, Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde, Ebû Bekir el-Bezzâr'ın (ö. 292/905) *Müsned*'inde, Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında, Ebû Avâne'nin (ö. 316/929) *Müstahrec*'inde, Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu meâni'l-asâr*'ında, Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebir* ve *el-Mu'cemü'l-evsâr*'ında, Hakîm'in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'inde ve bu kitaplarla ilgili şerh ve câmi türü eserlerde zikredilmektedir.⁸

Ayrıca incelenen rivayetler Benî Mustalik Gazvesi'nden bahsetmesi hasebiyle birçok siyer ve megâzî eserlerinde geçmektedir.⁹ Bu kaynakların sıhhat kriteri bakımından problemlili olma ihtimali nedeniyle yan delil olarak kullanılacağı da belirtilmelidir.

II. Hadisin Sened Yönünden Tahlili

Hadisin sened yönünden tahlilin daha iyi anlaşılması için metnin Arapça kısmının verilmesi faydalı olacaktır.

أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ، قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى نَافِعٍ، فَكَتَبَ إِلَيَّ «إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَغَارَ عَلَى بَنِي الْمُصْطَلِقِ وَهُمْ عَارُونَ، وَأَنْعَامُهُمْ نَسَقَى عَلَى الْمَاءِ، فَقَتَلَ مَقَاتِلَهُمْ، وَسَبَى ذُرَارِيَهُمْ، وَأَصَابَ يَوْمَئِذٍ جُوزِيْرِيَةَ»، حَدَّثَنِي بِهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمرَ، وَكَانَ فِي ذَلِكَ الْجَيْشِ¹⁰

8 Şâfiî, *Müsned* (Sindî Tertîbî), Beyrut, 1950, II, 117; Saîd b. Mansur, *Sünen* (thk. Habîburrahman el-A'zamî), Hindistan, 1982, II, 229; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsar* (thk. Yusuf el-Hût), Riyad, 1992, VI, 477; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 464, 477; IX, 131; İbn Zencûye, *Kitâbü'l-envâl*, (thk. Şakîr Feyyaz), Suud, 1986, I, 318; Buhârî, Itk 13; Müslim, Cihad 1; Ebû Dâvud, Cihad 98; Bezzâr, *Müsned* (Adil b. Sad), Medine, 2009, XII, 215; Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ* (thk. Hasan Abülümün'im), Beyrut, 2001, XII, 7; Ebû Avâne, *Müstahrec* (thk. Eymen b. Arif), Beyrut, 1998, IV, 210; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-asâr* (thk. Muhammed Zuhri), Medine, 1994, III, 209; Taberânî, *el-Mucemü'l-kebir* (thk. Hamdi es-Silefi), Kahire, 1994, XXIV, 60; a.m.f., *el-Mucemu'l-evsâr* (thk. Tark b. İvazullah), Kahire, Daru'l-Harameyn, VI, 104; Hâkim, *el-Müstedrek* (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut, 1990, I, 60; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübra* (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut, 2003, IX, 65, 109; Begâvî, *Şerhu's-sünne* (thk. Şuayip Arnavut), Beyrut, 1983, XI, 8, 50, 51.

9 Vâkidi, *Kitâbu'l-Megâzî* (thk. Marsden Jones), Beyrut, 1984, I, 404-412; İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hülefa* (thk. Seyyid Azizbek), Beyrut, 1987, III, 227-232; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebir* (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, 2001, II, 60-62.

10 Buhârî, Itk 13.

Verilen rivayete bakıldığında, metnin sonunda yer alan Nâfi'in حَدَّثَنِیْ عَبْدُ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ lafzından hadisın sahabi râvîsinin Abdullah b. Ömer olduğu anlaşılır. Dolayısıyla hadisın senedi, Abdullah b. Avn>Nâfi>Abdullah b. Ömer>Hz. Peygamber şeklinde olmaktadır. Görüldüğü gibi hadisın rivayet edilmesinin sebebi, Abdullah b. Avn'ın, Nâfi'ye gönderdiği mektuptur. Bu bakımdan hadis aktarılan senedle maruf olmuş, tüm hadis kitaplarında zikredilen senedin ortak kısmıyla yer almıştır. Şimdi hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerin isnadlarının sıhhat açısından incelenmesine göz atılabilir. Senedlerin Hz. Peygamber>Abdullah b. Ömer>Nâfi>Abdullah b. Avn kısmı aynıdır. Buna göre ortak ravi diğer bir değışle senedin medarı Abdullah b. Avn'dır. İbn Avn'ın sonrasında senedler belirtilen kaynaklara göre şöyle devam eder:

1. İsmail b. İbrahim>Saîd b. Mansûr
2. Ömer b. Habîb>Şafî
3. İsa b. Yunus>İbn Ebî Şeybe
4. Muaz b. Muaz>Ahmed b. Hanbel.
5. Yezid b. Harun>Ahmed b. Hanbel
6. İsmail b. İbrahim>Ahmed b. Hanbel
7. Nadr b. Şümeyl>İbn Zencûye
8. Abdullah b. Mubarek>Ali b. Hasan b. Şakik>Buhârî
9. Süleym b. Ahdar>Yahya b. Yahya et-Temimi>Müslim
10. Muhammed b. İbrahim b. Ebi Adî>Muhammed b. Müsenna>Müslim
11. İsmail b. İbrahim>Said b. Mansur>Ebû Dâvud
12. Yezid b. Zürey'>Abdullah b. Zerî'>Nesai
13. Mutemir b. Süleyman>Nasr b. Ali>Bezzâr
14. Ali b. Bekkâr>Yusuf b. Said b. Müslim>Ebû Avâne.
15. Nadr b. Şümeyl>İsa b. Ahmed el-Askalanî>Ebû Avâne.
16. Yezid b. Harun>Muhammed b. Abdülmelik>Ebû Avâne.
17. Müsenna b. Muaz>Muaz b. Müsenna>Taberânî

Öncelikle senedlerin ortak kısmında yer alan Nâfi ve Abdullah b. Avn cerh ve tadil yönünden ele alınabilir. Nâfi, Abdullah b. Ömer'in azadlı kölesidir. Künyesi Ebû Abdullah'tır.¹¹ Otuz yıldan fazla onun yanında kalmıştır.

11 Yahya b. Maîn, *Târîh* (Dûrî rivâyeti), thk. Ahmet Muhammed Nurseyf, I-IV, Mekke, Merkezü'l-

Abdullah b. Ömer dışında, Hz. Aişe, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre, Ümmü Seleme gibi sahâbîlerden, Kasım b. Muhammed, Hz. Ömer'in oğulları Abdullah, Ubeydullah, Sâlim ve Zeyd gibi tabîilerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden, Zührî, Humeyd et-Tavîl, İbn Cüreyc, Abdullah b. Avn, İbn Ebî Leyla gibi tabîiler hadis öğrendi. Malik b. Enes, Eyyub es-Sahtiyânî, Yahya b. Saîd el-Ensârî, Salih b. Keysan, Leys b. Sa'd, Evzâî gibi âlimler en tanınmış öğrencileridir.¹² Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Nesâî, İclî ve İbn Hibban gibi pek çok âlim onu, sika kabul etmişlerdir.¹³ Kütüb-i Sitte müellifleri ondan hadis rivayet etmişlerdir.¹⁴

Abdullah b. Avn el-Müzenî, tabîin tabakasına mensup bir münekkittir.¹⁵ Saîd b. Cübeyr, İbrahim en-Nehai, Şa'bi, Ata b. Ebî Rebah, Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn gibi birçok maruf kişiden hadis dinlemiştir. Kendisinden A'meş, Şu'be b. Haccac, Süfyan es-Sevri, Abdullah b. Mübarek, Hüseyim b. Beşir, Vekî b. Cerrah, Yahya b. Saîd el-Kattan, Muaz b. Muaz, İsmail b. Uleyye, Yezid b. Harun gibi âlimler rivayette bulunmuştur.¹⁶ İclî, Ebû Hatim, Nesâî, Yahya b. Maîn, Buhârî gibi âlimler onu sika ve sebt olarak vasf ederler.¹⁷ Osman b. Saîd ed-Dârimî, onun İbrahim en-Nehâî ve Şa'bi'den rivayetlerini Yahya b. Maîn'e sorar. İbn Maîn, onun tüm rivayetlerde sika olduğunu belirtir.¹⁸ Netice itibarıyla tüm rivayetlerin ortak kısmında yer alan Nâfi ve İbn Avn'ın cerh ve tadil yönünden makbul râvîler olduğu anlaşılmıştır.

Senedlerin ortak kısmından sonra gelen bölümlerde yer alan râvîler genel olarak sika olarak değerlendirilmiştir.¹⁹ Örnek olarak Süleym b. Ahdar

Bahsi'l-İlmi ve İhyai't-Türasi'l-İslami, 1979, III, 249.

- 12 Hatipoğlu, İbrahim, "Nâfi", *DİA*, XXXII, s. 286.
- 13 Bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, (Ebû Müslim rivâyeti), thk. Abdülalim Abdülazim Bestevi, I-II, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1985, II, 310; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I-VIII, Haydarabad, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1943, VIII, 64; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemal fi esmai'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, I-XXXV, 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1992, XXIX, 298-305; İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, I-XII, Haydarabad, Dâiretü'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1907, X, 368.
- 14 Hayat ve rivayetleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Aydemir, Halis, *Rivâyetlerin Olasılığı Işımda Nâfi*, Bursa, Emin Yayınları, 2008.
- 15 Turhan, Halil İbrahim, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, İFAV, 2015, s. 59.
- 16 Yücel, Ahmet, "İbn Avn", *DİA*, XIX, 340.
- 17 İbn Sad, *et-Tabakatü'l-Kübra* (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut, 1990, VII, 193; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemal*, XV, 397-400; Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3. bs., I-XXV, thk. Hüseyin el-Esed, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985, VI, 364.
- 18 Yahya b. Maîn, *Târîhu Osmân b. Saîd ed-Dârimî an Ebi Zekerîyya Yahya b. Maîn fi tecrîhi'r-rivâat ve ta'dilîhim* (Osmân b. Saîd ed-Dârimî rivâyeti), thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, Dimaşk, Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1980, s. 57.
- 19 Bu kısımda yer alan râvîler çalışmanın uzamaması için, *Tehzibu'l-Kemal ve Tehzibu'l-Tehzib* kaynaklı tetkik edilecektir. Ayrıca eser müelliflerinin durumlarına değinilmeyecektir.

el-Basrî (ö. 180/796)²⁰, İsa b. Yunus es-Sebî (ö. 187/802)²¹, İsmail b. İbrahim el-Esedî (ö.193/808)²², Muhammed b. İbrahim b. Ebi Adî (ö. 194/809)²³, Muaz b. Muaz el-Anberî (ö. 196/811)²⁴, Nadr b. Şümeyl el-Mâzinî (ö. 203/818)²⁵, Yezîd b. Harun (ö. 206/821)²⁶, Ali b. Hasan el-Abdî (ö. 215/830)²⁷ isimleri verilebilir. Ancak Şafiî'nin râvîsi, Ömer b. Habîb el-Adevî (ö. 206/821) cerh edilmiştir. Buhârî "hakkında konuşulmuştur (cerh edilmiştir)"²⁸, Yahya b. Maîn ve Nesâî zayıf²⁹, Ebû Zür'a leyle bi'l-kavî, Ebû Hâtim metruk, zâhibu'l-hadis İbn Adî "zayıf olmakla birlikte hadisi yazılır"³⁰, şeklinde değerlendirmiştir.³¹ Bu değerlendirmeler dikkate alındığında Ömer b. Habîb'in zayıf bir râvî olduğu dolayısıyla yer aldığı isnadın zayıf kabul edilmesi gerektiği söylenebilir. Ebû Avâne'nin ilk tarikhinde yer alan Ali b. Bekkâr el-Basrî (ö. 207/832) ise genel olarak sadûk kabul edilmiştir. Yahya b. Maîn, onun doğru bir kişi ve gaza sahibi olmakla birlikte hadis ehlinden olmadığını belirtir.³² İbn Hibban ise *Sikat*'ında yer verir.³³ İbn Hacer ise, sadûk ve âbid olarak vasıflar.³⁴

Senedlerde yer alan râvîler hakkında yapılan cerh-tadil değerlendirmelerine göre, verilen isnadlar arasında sadece Şâfiî rivayetinin zayıf olduğu diğerlerinde yer alan râvîlerin sika ve isnadların muttasıl olması sebebiyle bu rivayetlerin sahih olduğu neticesine varılabilir. Sahâbî râvîsi dâhil olmak üzere isnadda yer alan ilk üç râvî, tariklerde tek kalmaktadır. Bu yönünle ferd olan hadis, sıhhat açısından problemliler olarak görülebilir. Ancak isnadın sistematik gelişim süreci göz önüne alındığında tâbiîn ve etbâü't-tâbiîn tabakasındaki ferdlüğün sıhhat açısından zayıflığa delalet etmediği bilinmektedir. Zehebî'nin

20 Mizzi, *a.g.e.*, XI, 339-340; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 164.

21 Mizzi, *a.g.e.*, XXIII, 62-64; İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 239.

22 Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 29; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, I, 275.

23 Mizzi, *a.g.e.*, XXIV, 321; İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 12.

24 Mizzi, *a.g.e.*, XXVII, 211; İbn Hacer, *a.g.e.*, X, 194.

25 Mizzi, *a.g.e.*, XXIX, 382; İbn Hacer, *a.g.e.*, X, 437.

26 Mizzi, *a.g.e.*, XXII, 261-266; İbn Hacer, *a.g.e.*, XI, 366.

27 Mizzi, *a.g.e.*, XX, 373-375; İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 300.

28 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 148;

29 İbn Adî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, I-IX, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997, VI, 70.

30 Mizzi, *a.g.e.*, XXI, 291.

31 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl*, I-IV, thk. Ali Muhammed Bicâvî, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1963, III, 184.

32 Yahya b. Maîn, *Suâlâtü İbni'l-Cüneyd li-Yahya b. Maîn* (İbni'l-Cüneyd rivayeti), thk. Ahmet Muhammed Nurseyf, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1988, I, 386.

33 Mizzi, *a.g.e.*, XX, 331.

34 İbn Hacer, *Takrîbü'l-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Şam, 1986, s. 398.

konuyla ilgili kavli bu hususu desteklemektedir: “Tâbiûn tabakasından birisi tek başına bir hadis rivâyet ederse onun hadisi sahihtir. Etbâü't-tâbiünden birisi tek başına hadis naklederse onun rivayeti için “sahih garîb” denir. Fakat et-bâü't-tâbiünün öğrencileri aynı şeyi yaparlarsa hadisleri için “garib ferd” denir. Ancak onların hadis rivayetinde tek kalmaları nadirdir.”³⁵

İbn Avn'dan yaklaşık 15 râvînin rivayette bulunması yönüyle hadis meşhur olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan incelenen rivayet, kaynak değeri taşımaktadır. Ancak rivayetin sıhhati anlaşılması için yeterli görülmemelidir. Sonraki başlıkta rivayetlerin nasıl anlaşıldığının kronolojik olarak ele alınması elzem gözükmektedir.

III. Hadisin Metin Yönünden Tahlili

İncelenen rivayetlerde metin yönünden ilk dikkat çeken husus, Benî Mustalık gazvesinden bahsediyor olmasıdır. Ancak verilen rivayetlerde bu gazveyle ilgili detay bilgiler yer almamaktadır. Gerek tarih ve siyer kitapları gerek verilen rivayetler göz önüne alınarak bu gazve hakkında genel bilgileri vermek incelenen hadisin ele alınmasında önemlidir.

A. Benî Mustalık (Müreysi') Gazvesi

Huzâa kabilesinin Benî Mustalık kolu üzerine düzenlendiği için İslam tarihi kaynaklarında Benî Mustalık Gazvesi olarak bilinir. Genel olarak bakıldığında Huzâa kabilesi İslam'ın çıkışından itibaren bu dine ve Hz. Peygamber'e karşı olumlu bir tavır takınmıştır. Fakat bu kabilenin bir kolu olan Benî Mustalık, Kureyşin yanında yer almış ve düşmanca bir tavır sergilemiştir.³⁶ Düşmanlığın en açık örneği ise, hicretin beşinci senesi Şaban-Ramazan aylarında kabile reisleri Haris b. Ebî Dırâr'ın başkanlığında Müreysi' isimli su barınağında karargâh kurarak ve çevresindeki kabileleri kıskırtarak Medine üzerine saldırıya geçmek üzere asker toplamalarıdır.³⁷ Bu faaliyetten haberdar olan Hz. Peygamber, emin olmak için Büreyde b. Husayb el-Eslemî'yi (ö. 63/682) gözcü olarak gönderdi.³⁸ Büreyde'nin olayı doğrulaması üzerine Hz. Peygamber 700 kişilik bir orduyla bölgeye vardı. Hz. Peygamber ve ordusunun geldiğini haber alan diğer kabileler onları yalnız bırakarak kaçtılar. Savaş neticesinde Benî Mustalık'tan on savaşçı öldürüldü. Geri kalan savaş-

35 Zehebî, *el-Müktaza fi ilmi mustalahi'l-hadis* (nşr. Abdulfettah Ebû Gudde), Halep 1985, s. 77.

36 Önkal, Ahmet, “Huzâa”, *DİA*, XVIII, 432.

37 Vâkidî, *el-Megâzi*, I, 404; Önkal, Ahmet, “Mustalık”, *DİA*, XXXI, 361.

38 Önkal, Ahmet, “Büreyde b. Husayb”, *DİA*, VI, 492.

çılar, kadın ve çocuklar esir alındı, mallara ganimet olarak el konuldu. Ayrıca esirler arasında kabile reisi Haris b. Ebî Dırâr'ın kızı Cüveyriye de (ö. 56/676) bulunuyordu. Hz. Peygamber onu para karşılığı serbest bırakmış, sonra onunla evlenmiştir.³⁹

Yukarıda aktarılan bilgilerin yanında Siyer ve Megâzî âlimleri, İslam ordusunun Hz. Ömer ile onları İslam'a davet ettiğini, kabul etmeleri halinde kendilerinden mallarını ve canlarını koruyacağını ilan ettiğini kaydetmektedirler. Bu teklife karşı okla cevap vererek savaşıma niyetinde olduklarına eserlerinde yer vermektedirler.⁴⁰ Tespit edilebildiği kadarıyla ilk defa Vakîdî (ö. 207/822) tarafından verilen bu bilgi, isnadsız olması hasebiyle hadis ilmi açısından delil değeri taşımamaktadır.⁴¹ Konu edinilen sahih rivayetlerle açıkça çeliştiği de dikkatlerden kaçmamaktadır. Nitekim İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) bu savaştan önce davet yapıldığı ve müşriklerden 10 kişinin öldürüldüğü ifadesinin hata olduğunu belirtir. Sahih kaynaklarda geçtiği üzere, Müslümanların onlara bir subaşında hücum edip kadın ve çocuklarını esir, mallarını ganimet olarak aldığını belirtmiştir.⁴² Netice olarak, bu başlık altında Benî Mustalik Gazvesi'nin hicretin beşinci senesinde gerçekleştiği, savaşın başlamasına müşriklerin sebep olduğu, Müslümanların taktiksel olarak hücum yaptığı ve savaş sonucunda esirlerin alındığı bilgilerine ulaşıldığı söylenebilir.

B. Hadisin Lafız Yönünden Tahlili

İbn Avn'ın "Nâfi'e savaştan önce davet etmeye dair soru sormak üzere mektup yazdım. O da bana şunu yazdı: Bu ancak İslâm'ın ilk zamanlarında idi. Çünkü Rasûlullah Mustalikoğullarına onların haberi yokken davarları da suyun başında su içerken baskın yaptı, savaşçıları öldürdü, kadın ve çocuklarını esir aldı. Bunu bana Abdullah b. Ömer tahdis etti. O da bu ordudaydı." hadisinin muhtelif tariklerini mukayese ettiğimiz zaman temelde anlamı değiştirecek lafız farklılıkları bulunmamakla beraber bazılarında ziyadelerin olduğu görülmektedir.

39 Mübarekfürî, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti* (trc. H. İbrahim Kutlay), İstanbul, Risale Yayınları, 2007, s. 327.

40 Vâkidî, *a.g.e.*, I, 40v; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, Beyrut, 1405, IV, 48.

41 Ancak Vakîdî tarafından verilen bu bilgi tetkik edilmeden pek çok çalışmada kullanılarak hata edilmiştir. Örnekler için bk. Önkâl, Ahmet, "Mustalik", *DİA*, XXXI, 361; Mahmudov, Elşad, *Sebepe ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamberin Savaşları*, İstanbul, MÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 264.

42 Mübarekfürî, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, s. 327.

Hadisin, İbn Avn'ın Nâfi'e mektup yazarak sorduğu soruya binaen varid olduğuna ve tüm tariklerde bu ilişkinin varlığına değinilmişti. Ancak İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Bezzâr ve Ebû Avâne rivayetlerinde "Bu ancak İslâm'ın ilk zamanlarında idi" kısmı yer almamaktadır. Nâfi'e ait olduğu anlaşılan bu kısmın dört rivayette yer almazken diğerlerinde yer alması dikkate alınması gereken bir husustur. Bu kısmın bir idrac mı yoksa sikanın ziyadesi mi olduğunu tespit etmek dört rivayette yer alması nedeniyle zor gözükmektedir. Yoksa Nâfi'e ait olan bu değerlendirme bazı musannifler tarafından kabul edilmemekte midir? Bu soruya ve problemin çözümüne hadisin mana yönüyle incelendiği kısımda değinilecektir.

Tarikleri incelenen tüm rivayetlerde Nâfi önce hadisi doğrudan söylüyor, rivayetin ardından bunu kendisine Abdullah b. Ömer'in tahdis ettiğini ve onun bu orduda yer aldığını belirtiyor. Ancak İbn Ebî Şeybe ve Nesâî rivayetlerinde Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber'den *يُنْبِئُكَ* sigasıyla hadis rivayet ettiği aktarılıyor ve bu lafız metnin başlangıcında yer alıyor. Sadece iki rivayette bu durumun gözlenmesi siga farklılıklarının ve takdim-tehirin varlığını kanıtlamak için yeterli olmasa da, Nâfi'nin Abdullah b. Ömer'den hadis rivayet ederken semaya delalet eden *يُنْبِئُكَ* ifadesini kullanması, eda sigalarının bu dönemde kullanılmaya başlandığı hususunu düşündürmektedir. Nitekim konuyla ilgili yapılan çalışmalar, hicrî birinci asrın sonundan itibaren tekil ve çoğul olarak bu siganın semaya delalet etmek üzerinde kullanıldığını ifade etmektedir.⁴³

Rivayetler arasındaki lafız farklılıklarına dair en fazla dikkat çeken hususlardan bir diğeri, Ahmed b. Hanbel'in Yezid b. Harun rivayeti ile Nesâî'nin rivayetinde İbn Avn tarafından yazılan mektupta ilgili konu dışında farklı meselelerin de olduğu görülmektedir. *Müsned*'de geçen rivayet şöyledir:

İbn Avn, Nâfi'e "İnsanlar cihad ederken Abdullah b. Ömer'i savaşmaktan alıkoyan nedir, düşmanla savaşmadan önce davet yapılmalı mıdır, kişi tuğayındaki komutandan izin almadan savaşabilir mi?" sorularının yer aldığı bir mektup yazar. Nâfi cevaben "İbn Ömer sırtında çocuğunu taşıırken bile savaşırdı ve namazdan sonra en hayırlı amelin Allah yolunda savaş olduğunu söylerdi. İbn Ömer, Hz. Ömer'in vasiyeti, küçük çocuklar ve çokça toprakları olmasının dışında savaştan asla geri kalmamıştır. Rasûlullah Mustalikoğullarına onların haberi yokken davarları da suyun başında su içerken baskın yaptı, savaşçılarını öldürdü, kadın ve çocuklarını esir aldı. O gün Haris'in kızı Cü-

43 Bk. Yücel, Ahmet, *Hadis İstihlaklarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, İFAV, 1996, s. 82.

veyriye esir alındı. Bana bu hadisi Abdullah b. Ömer de tahdis etti. O da o orduda yer alıyordu. Müşrikler İslam'ın ilk zamanlarında davet ediliyorlardı. Kişi ancak komutanının izniyle savaşılabir.” ifadelerini kullanır.⁴⁴

Nesâî bu rivayeti muhtasaran rivayet etmektedir.⁴⁵ Onun rivayetinde, “İslam'ın ilk zamanlarında insanları İslam'a davet etmekle ilgili İbn Ömer'den bir şey duydun mu” diyerek İbn Avn'ın sorusunu kayıtlamaktadır. Nâfi de karşılık olarak Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber'in Mustalik gazvesindeki uygulamasını haber vermektedir. Yani bu rivayete göre “İslam'ın ilk zamanlarında savaştan önce davetin olması” ifadeleri İbn Avn tarafından kullanılmış, Nâfi'de ilgili rivayetle bir çıkarım yapmıştır. Ancak sadece bu rivayete dayanıp diğer tüm rivayetleri görmezden gelmek ilmi bir tavır olmayacaktır. Bu sorunun çözümünü, hadisin manen anlaşılması bölümünde ele almak bir sonuca ulaşma açısından daha isabetli olacaktır.

Diğer rivayetlere nazaran, bu rivayette ilgili mektupta üç sorunun yer aldığı görülmektedir. İbn Avn ile Nâfi arasındaki bilgi alışverişinin mektupla yapılıyor olması, tek bir soru için bu yöntemin kullanılmasına nazaran daha çok sorunun yöneltilmesi daha anlamlı hale gelmektedir. Görüldüğü üzere iki soru savaş hukukuyla bir soru ise İbn Ömer'in savaştan geri kalmasıyla ilgilidir. Mektubun tarihiyle ilgi kesin bir bulgu tespit edilemediği için bu soruların bir olaya binaen mi sorulduğu kesin olarak ifade edilememektedir.⁴⁶ Ancak Nesâî rivayetinde İbn Avn'ın Nâfi'e farklı zamanlarda soru sorduğu ve Nâfi'nin de yeri geldiği için cevap verdiği anlaşılmaktadır. Buna göre, bu sorunun spesifik bir olay üzerinde değil daha genel olarak sorulduğu çıkarımı yapılabilir.

Netice itibariyle, “İslam'ın ilk zamanlarında savaştan önce davetin olması” ifadesinin rivayetlerin geneli dikkate alındığında Nâfi'e ait olduğu söylenebilir. Abdullah b. Ömer'den nakledilen kısım ise, Hz. Peygamber'in Benî Mustalik'e habersizken saldırıp savaşçılarıyla savaşması, esirlerin alınması ve ganimet elde edilmesidir. Hadisin lafzıyla ilgili varılan netice göz önüne alınarak metnin tahliline geçilebilir.

C. Hadisin Mana Yönünden Tahlili

Metin tahlili kısmında öncelikle İslam âlimlerinin bu hadisle ilgili değerlendirmelerine ve bu hadise nasıl bir anlam yüklediklerine değinilecektir.

44 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 464.

45 Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ*, XIII, 7.

46 “Davet İslam'ın İlk Zamanlarındaydı” başlığı altında bazı çıkarımlar da bulunulacaktır.

Bu aşamada ilk olarak, hadislere hangi bab başlığı altında yer verildiği belirlenecektir. Çünkü bir rivayetle ilgili bab başlığı, o müellifin genel kanaatini ortaya koymaktadır.⁴⁷ Daha sonra bu hadisle ilgili çıkarılan fiqhî hükümlere değinilecek, hadis ilmi açısından nasıl değerlendirildiğine işaret edilecektir.

1. Bab Başlıklarındaki Değerlendirmeler

İncelenen rivayet hadis kitaplarında genel olarak şu kitap ve bablarda yer almaktadır:

- a. Cihad, “Müşriklere daveti terkin ruhsatı”⁴⁸
 - b. Siyer, “Müşriklere saldırı ve gece baskını”⁴⁹
 - c. Itk, “Arapların köle olarak alınması, serbest bırakılması, satılması”⁵⁰
 - d. Cihad, “Kendilerine davet ulaşan kâfirlere ilan etmeksizin habersizce saldırının cevazı”⁵¹
 - e. Cihad, “Müşriklere davet”⁵²
 - f. Cihad “Savaşta önce davet”⁵³
 - g. Cihad “Savaşta önce müşrikleri daveti terk”⁵⁴
- Fıkıh kitaplarında genel olarak şu kitap ve babta yer almaktadır:
- a. Siyer, “Savaşın keyfiyeti”⁵⁵
 - b. Siyer, “Ordunun kafirlerle ilişkisi”⁵⁶
 - c. Siyer, “Câmiu’s-siyer”⁵⁷
 - d. Cihad, “Ehl-i kitap ve Mecûsilerle davet edilmeksizin savaşılır”⁵⁸
 - e. Cihad ve Siyer, “Savaşta önce davet”⁵⁹

47 Ertürk, Mustafa, *Hadis Çözümlemeleri*, İstanbul, Ensar Yayınları, 2007, s. 104.

48 Saîd b. Mansur, *Müsned*, II, 229.

49 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 477.

50 Buhârî, *Itk* 13.

51 Müslim, *Cihad* 1.

52 Ebû Dâvud, *Cihad* 98.

53 Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ*, XIII, 7.

54 Ebû Avâne, *Müstahrec*, IV, 210.

55 Merginânî, *el-Hidâye fi şerhi bidâye* (thk. Talal Yusuf), Beyrut, Daru İhyau't-Türasi'l-Arabî, II, 379.

56 Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut, 1993, X, 30.

57 Abdülvahid b. İsmail Ruyani, *Bahrü'l-mezheb fi furui mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî* (thk. Tank Fethi), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009, XIII, 243.

58 İbn Kudâme, *Cemmâilü el-Makdisi el-Mugni*, Kahire, 1968, IX, 211.

59 Şevkânî, *Neylül-evtâr şerhi münteka'l-ahbar* (thk. İsmâüddin es-Sebâbiti), Mısır, 1993, VII, 272.

Aktarılan bu başlıklar, savaştan önce davet yapılmasının hangi hallerde gerekli olduğu hangi durumlarda terk edilebileceği şeklinde meseleyi ele almakta, ilgili hadis bu anlamda delil teşkil etmektedir. Meselenin daha iyi anlaşılması için İslam âlimlerinin hadise binaen çıkardıkları hükümlere bakmak yerinde olacaktır.

2. Çıkarılan Fıkhî Hükümler

Savaştan önce davetin yapılması ya da terk edilmesi hususunda farklı görüşleri birarada engelz zikreden Mazerî (ö. 536/1141) ve Kâdî İyâz (ö. 544/1149) olmuştur. Buna göre, fukaha İslam davetinin ulaştırılması hükmünde üç ayrı görüş ileri sürmüşlerdir:

a. Savaştan önce mutlak olarak, yani davet daha önce onlara ister ulaşmış olsun ister ulaşmamış olsun, İslam davetinin yapılması icap eder. İmam Malik ve başkaları bu görüştedir. Ancak bu görüş zayıftır.

b. Böyle bir şey mutlak olarak vacip değildir. Bu öncekinden daha zayıf ve batıl bir görüştür.

c. İslam'ın kendilerine ulaşmadığı kimselere tebliğde bulunmak gerekir. Davet kendilerine ulaşmışsa yeniden davete gerek kalmaz ancak davet edilmeleri müstehaptır. Bu görüş en doğru olandır. Nâfi, Hasen el-Basrî, Sevrî, Leys, Şâfiî, İbnu'l-Münzir ve cumhur bu görüştedir. İbnu'l-Münzir, "Bu, ehl-i ilmin genel görüşüdür. Bu hususu destekleyen sahih hadisler ise, bu konuda bir birini desteklemektedir. Bu görüş kabul edilerek zahiren hadisler arasında görülen ihtilaf bu esasla giderilir"⁶⁰

Ayrıca İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'in ashabına İbn Ebi'l-Hakîk ve Kab b. Eşref'in gizlice öldürülmesini emretmesini konuyla ilgili delil olarak zikreder. Enes b. Malik'ten gizlice saldırmak için sabahı beklemekle ilgili hadisi ise, Müslümanların müşrik sanarak birbirlerini öldürmelerini engellemek şeklinde yorumlar.⁶¹ Farklı kaynaklara göz atıldığında Ebû Hanîfe ve ashabı, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye'nin ilk görüşte olduğu görülmektedir.⁶² Hâdeviyye⁶³ ve Zeydiyye ilk görüşte yer alırken, Hanbelilerden bir grup ikinci görüştedir.⁶⁴ İmâmîler ve İbâdîler ise üçüncü görüştedir.⁶⁵ Ayrıca rivayetlerin

60 Nevevî, *Sahihî Müslim bi-şerhi Nevevî* (thk. Rıdvan Câmî' Rıdvan), Kahire, 2001, XII, 39.

61 Şâfiî, *el-Ümm*, Beyrut, 1990, IV, 253.

62 Hattâbî, *Meâlimu's-sünen* (thk. Sad b. Necdet Ömer), Beyrut, 2012, II, 209.

63 Yahyâ b. Hüseyin el-Hâdî-İlelhakk'a (ö. 298/911) nisbetle Yemen'de Zeydiyye mezhebine verilen ad.

64 Şevkani, *Neylû'l-evtâr*, VII, 272-273.

65 Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi* (trc. Heyet), İstanbul, Risale Yayınları, 2006, VIII, 183.

hadis ve fıkıh kitaplarında ele alındığı bab başlıkları dikkate alındığında Saîd b. Mansur, İbn Ebî Şeybe, İbn Avane, Hattâbi, Nevevî gibi muhaddislerin de üçüncü görüşte olduğu ifade edilebilir.

İbn Kudâme'nin "Ehl-i kitap ve Mecûsilerle davet edilmeksizin savaşılır" babı altında konuyu incelemesi dikkat çekmektedir. Ona göre, davet yayılmış ve genele ulaşmıştır. Çok uzak bölgeler dışında davetin ulaşmadığı nadir topluluklara davet gereklidir. Ayrıca kendilerinde davet ulaşmayan müşriklere de savaşmadan önce davet gereklidir. Ardından Ahmed b. Hanbel'in "Davet ulaşmış ve yayılmıştır. Ancak Rum ve Türk diyarlarının farklı bölgelerinde bazı gruplara davet ulaşmamışsa davet yapılır. Davet yapılmadan öldürülmeleri caiz değildir." sözünü aktarır.⁶⁶

Sonuç olarak fakihlerin genel kanaati İslam'ın kendilerine ulaşmadığı kimselere davet gerekir. Eğer İslam yayılır ve tam anlamıyla üstünlük sağlar, insanlar neye davet edildiklerini ve ne için kendileriyle savaşıldığını bilecek olurlarsa bildirmeyi ve uyarmayı pekiştirmek için davette bulunmak müstehaptır.⁶⁷

3. Rivâyetin Hadis İlmî Açısından Ele Alınışı

Çalışmanın girişinde değinildiği üzere haber vermeksizin Benî Mustalik'e saldırı hadisi zikredilen diğer hadislerle tearuz teşkil etmektedir. Bu tearuzun giderilmesi ve hadisin doğru anlaşılmasının çalışmanın temel amacı olduğu açıktır. Şimdiye kadar verilen bilgiler de bu amaca hizmet için ortaya koyulmuştur. Bu başlıkta ise, ilgili hadisteki tearuzun İslam âlimlerince nasıl çözüme kavuşturulduğuna değinilecektir. Yine girişte kısaca bahsedildiği gibi muhtelifu'l-hadis ilminin hadis ya da hadislerin birbirine mütearız olmaları durumunda cem/telif, nesh, tercih metodları kullanılarak çözüme gittiğini zihinde tutmak gerekmektedir.⁶⁸

Söz konusu hadis ile ilgili tearuzu sistemli bir şekilde ilk defa Tahâvî (ö. 321/933) *Şerhu meâni'l-asâr* isimli eserinde ele almıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla mütekaddim dönemde muhtelifu'l-hadis eserleri içerisinde bu hadisi ondan başka da konu edinen yoktur. Tahâvî, hadisi "İmam (komutan) savaşmak istediğinde bundan önce düşmana davet etmesi gerekir mi gerekmez mi?"

66 İbn Kudâme, *el-Mugni*, IX, 210.

67 Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, VIII, 183.

68 Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bk. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 148-293; Nafiz Hüseyin Hammad, *Muhtelifü'l-hadis beyne'l-fukaha ve'l-muhaddisin*, Mansure, Dârü'l-Vefa, 1993, s. 141-281.

babı içerisinde ele alır.⁶⁹ Babı özet bir şekilde incelemek araştırma konusu yapılan hadisin çözüm noktasında nerede durduğunu görme açısından önemlidir.

Tahâvî öncelikle girişte aktarılan; Süleyman b. Büreyde'nin babasından naklen Hz. Peygamber'in, komutan tayin ettiği kişilere verdiği talimat içinde savaştan önce düşmanın İslam'a davet edilmesi, İbn Abbas'tan gelen "Rasullullah, kendilerini İslam'a davet etmedikçe hiçbir millete savaş yap(-tır)madı" rivayeti ve Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye Hayber'in fethi sırasında onları İslam'a davet tavsiyesini aktarır. Bir grubun bu hadisleri delil olarak savaştan önce İslam'a davetin gerekli olduğunu, böyle olmadığı takdirde kötü bir iş yapılmış olacağı görüşünde olduğunu belirtir. İlk gruba dair yukarıda aktarılan bilgilere ek olarak, Ömer b. Abdülaziz, Katade, Ebû Nuceyh ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye'nin bu grupta yer aldığı bilgisi verilebilir.⁷⁰

Bu konuda başkalarının ilk gruba muhalefet ederek, önceden davette bulunmadan dahi onlarla savaşta ve baskın düzenlemekte bir sakınca olmadığı fikrinde olduklarını zikreder. Ardından Usame b. Zeyd'ten rivayet edilen "Sabahleyin Übnâhîlar üzerine baskın yap sonra da yak" rivayeti, Enes b. Malik tarihiyle gelen "Hz. Peygamber sabah namazında baskın için hazır bulunur ve ezan okunup okunmadığını dinler, ezan duyarsa geri durur duymazsa savaşır-
dı."⁷¹ rivayeti ile Cündeb b. Mekîs'ten gelen ve kendisinin de içinde bulunduğu seriyyeyi Hz. Peygamber'in baskın için gönderdiği rivayetlerini zikreder. Bu grup ise, Hz. Peygamber'in baskın yapılması emrini verdiğini bunun da önceden davet ve uyarı ile gerçekleşmeyeceği fikrindedirler.

Tahâvî zikredilen iki farklı halden birinin diğerini nesh edici olma ihtimali bulunduğundan konuyu incelediğini belirtir ve kendi görüşünü beyan eder. Bunun için öncelikle araştırma konusu yaptığımız hadisi zikreder. Ardından yakın manalara gelen Ebû Osman en-Nehdî'nin (ö. 100/718) "Bütün bunlar oldu. Biz gazveye çıkardık (İslam'a) davet ettiğimiz de etmediğimiz de olurdu." sözünü, Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) "Rumlular ile savaşırken onları davet etme yükümlülüğü yoktur. Çünkü onlar önceden davet edilmişlerdir." ifadelerini ve İbrahim en-Nehâî'in (ö. 96/714) "Bazı insanların müşriklerin davet edilmeleri gerekir mi" sorusuna "Rumlar kendileriyle niçin savaştığını biliyorlar. Deylemliler de kendileriyle niçin savaştığını biliyorlar."

69 Tahâvî, *Şerhü meâni'l-âsâr*, III, 209.

70 Bedreddin Aynî, *Nuhabü'l-efkâr fi tenkîhi mebâni'l-ahbâr fi şerhi meâni'l-âsâr* (thk. Ebû Temim Yasir b. İbrahim), Doha, Vizaretü'l-Evkaf ve Ş-Şuuni'l-İslamiyye, 2008, XII, 143.

71 Ebû Dâvud, Cihad, 98; İbn Hibbân, *Sahîh* (Balaban Tertibi), thk. Şuayip Arnaut, Beyrut, 1993, XI, 61.

diyerek verdiği cevabı zikreder. Bu aşamada değerlendirmelerini şöyle ifade eder:

“Verdiğimiz rivayetler bu konuya açıklık getirmiştir. Davet İslam’ın ilk zamanlarındaydı. Çünkü o zaman davet onlara henüz ulaşmamıştı, kendileriyle niçin savaşıldığını bilmiyorlardı. İslam’ın onlara tebliği ve niçin kendileriyle savaşıldığının bilinmesi için davet emredildi. Bunun tek sebebi ise bunun yanında ayrıca davete ihtiyaçları bulunmamasıdır. Çünkü onlar, davet edilecek olsalar kabul etmeleri halinde kendileri ile savaşılmayacak olan şeyin ne olduğunu önceden öğrenmiş idiler. Bu sebeple ayrıca onlara davette bulunmanın bir manası kalmamıştı.”⁷²

Tahâvî dışında ilgili hadisi muhtelifü'l-hadis eserleri kapsamında inceleyenin olmadığına değinilmişti. Ancak nasih-mensuh türü eserleri de muhtelifü'l-hadis'in bir bölümünü oluşturması bakımından irdelemek mümkündür. Bu alana dair ilk eser müelliflerinden olan Ebû Bekir el-Esrem (ö. 261/875), *Nâsihu'l-hadis ve mensûhuhû* isimli eserinde araştırma konusu yapılan hadisi ve mevzusunu incelemiştir. “Savaştan önce müşrikleri davet” başlığı altında öncelikle Tahâvî’de geçtiği üzere davetin gerekliliğiyle ilgili hadisleri verir. Ardından davet yapılmaksızın yapılan savaşları ve rivayetleri aktarır.

Bu iki grup hadisin zahirde bir birine muhalefet ettiğini ancak çözümlerin olduğunu belirttikten sonra kendi görüşünü şöyle ifade eder: “İlk gruptaki hadisler, kendilerine davet ulaşmayan kimseler hakkındadır. Davetin ulaşması durumunda onlar davet edilmezler. Daveti bildikleri halde tekrar davet edilmeleri caizdir. Mekkeliler, Hz. Peygamber tarafından davet edildi, hicretten önce onların içinde mukimdi. Daha sonra defalarca savaştılar ve davet edilmediler. Aynı şekilde Hayber davet edilmedi. Çünkü onların düşmanlıkları çok daha önce vuku bulmuş, davet onlara ulaşmıştı. Daveti kasten terk etmişlerdi. Mekke ve Hayber dışındaki topluluklar da aynı şekildedir. Âlimlerin tercih ettiğimiz görüşe dair kanaatleri de bu durumu doğrulamaktadır.” Daha sonra yukarıda geçen Hasan el-Basrî ve İbrahim en-Nehâî’nin sözlerini aktararak konuyu tamamlar.⁷³ Esrem’in verdiği örneklerden özellikle Mekkeliler dikkat çekmekte, konunun anlaşılmasında önemli gözükmektedir. Yıllardır kendileriyle savaşılmış, neye davet edildiklerini yakinen bilmişlerdir. Hz. Peygamber daveti yenilemeksizin ansızın onlara doğru ilerlemiştir.

72 Tahâvî, *Şerhü meâni'l-âsâr*, III, 108-111.

73 Ebû Bekir el-Esrem, *Nâsihu'l-hadis ve mensûhuhû* (thk. Abdullah b. Hamdû'l-mansûr), 1999, 236-238.

Nasih-mensuh müelliflerinden İbn Şahîn (ö. 385/995) de konuyu eserinde ele almaktadır. Araştırma konumuz olan hadisin farklı tariklerini sıradıktan sonra, İbn Ebî Evfâ'dan rivayet edilen Hayber'in fethi sırasındaki baskını anlatan rivayetin Nâfi'in "Bu ancak İslâm'ın ilk zamanlarında idi" sözünü nesh ettiğini belirtir.⁷⁴ Konu bu şekilde tamamlanır. Daha önceki incelemelerden oldukça farklı olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Son aktardığı Hayber'e dair rivayetin İslâm'ın ilk zamanlarında olmasını nesh etmesi büyük ihtimalle yanlış anlaşılmalıdır. Çünkü Hayber'in fethi de İslâm'ın ilk zamanlarındaydı. Nâfi'in bu ifadeyle kastının kendi dönemindeki durumla ilgili olduğu açıktır.

Aynı alana ait önemli bir eser veren Hâzîmî'nin (ö. 584/1188) *el-İ'tibâr*'ında konuyu ele alınışına da değinmek yerinde olacaktır. "Savaştan önce davet ve neshi" isimli babta öncelikle davetin gerekli olduğuyla ilgili rivayetleri ve bu görüşte olanları zikreder. Daha sonra kendilerine davet ulaşanlara yeniden davetin gerek olmadığına delalet eden rivayetleri, bu görüşte olanları ve delillerini vererek, ikinci gruptaki rivayetlerin ilk gruptakileri nesh ettiğini belirtir. Bazıları ise ilk gruptaki hadisleri Benî Mustalik, Hayber ve İbn Ebî'l-Hakîk rivayetlerine hamlederek nesh yerine cem'i tercih eder. Hâzîmî, İbnü'l-Münzir'in yukarıda aktarılan görüşü dile getirerek kendilerine davet ulaşan kimselere yeniden davet yapılmasının mubah olduğu fikrini benimsediğini belirterek konuyu tamamlar.⁷⁵

Bu başlıkta son olarak, İslam âlimlerinin ilgili hadisler arasındaki ihtilafı gidermede takip ettiği yöntemle kısaca değinilecektir. İbn Abbas ve Büreyde'den davetin gerekliliğine dair gelen rivayetler, savaşın caiz olması için İslâm'a daveti bir şart olarak göstermektedir. Benî Mustalik ve Übnâ rivayetleri ise yeni bir davet olmaksızın düşmana davet yapmanın caiz olduğunu ifade etmektedir. Burada ise davetin daha önce onlara ulaşmış olduğu göz önüne alınmaktadır. Zahiren görülen bu çelişki karşısında, birinci ve ikinci görüş sahipleri⁷⁶ şöyle derler: Peygamber döneminde bazı hadisler diğer bazısını nesh eder veya fiili olanları tahsis eder. Cumhur ise şöyle demektedir: Bu durumda hadisler arasında telife ve onları bir arada değerlendirme yoluna gidilir. Çünkü delillerin arasını telif etme imkânı ortadan kalmadığı sürece neshe gidilmez.

74 İbn Şahîn, *Nâsihu'l-hadis ve mensühuhü* (thk. Semîr b. Emin ez-Züheyri), Zerkâ, Mektebetü'd-Dâr, 1988, s. 371-374.

75 Ebû Bekr Hâzîmî, *el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensüh fi'l-hadis* (thk. Ahmed Tantavi Cevheri Müserred), Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2001, II, 735-741.

76 Konuyla ilgili üç grubun olduğu daha önce zikredilmişti. Bk. bu çalışma "Çıkarılan Fıkhi Hükümler" adlı bölüm.

Bu konuda tahsis olduğu iddiasının ise bir delili yoktur. Kendisine davetin ulaşmadığı kimselerin İslam'a çağrılmaları gerekir. Eğer davet ulaşmış ise bu müstehap olur.⁷⁷

4. “Davet İslam’ın İlk Zamanlarındaydı” Sözünün İncelenmesi

Girişte değinildiği üzere İbn Avn’ın savaştan önce davet sorusuna Nâfi’in verdiği “Davet İslam’ın ilk zamanlarındaydı” cevabı, Muhammed el-Gazzâlî tarafından “Nâfi hata etmiştir. İnsanları İslâm’a davet süreklidir.” sözleriyle eleştirilmişti.⁷⁸ Nâfi’in bu değerlendirmesinin sahih kaynaklarda geçtiğine yukarıda değinilmişti. Bu başlık altında sened bakımından sahih olan bu görüşün manasının doğruluğuna işaret edilecektir.

İbn Avn’ın Nâfi’e mektup yazarak soru sormasının sebebi tam olarak bilinmemektedir. Ancak konunun savaştan önce davetle ilgili olması, İbn Avn’ın karşılaştığı bir olay üzerine bu soruyu sorduğu fikrini akla getirmektedir. İki ismin doğum ve vefat tarihleri dikkate alındığında yaklaşık olarak hicrî 75-115 yılları arasında mektuplaştıkları söylenebilir. Verilen tarih aralığına bakıldığında Emevîlerin hem içte hem dışta mücadele verdiği bilinmektedir.⁷⁹ Davetin müşriklere yapılmasına binaen mektuba konu olan sorunun daha çok Rumlarla yapılan savaşlarla ilgili olduğunu düşünebiliriz. Rumlarla ilgili savaşların varlığı ise fiili anlamda Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanından beri bilinmektedir.⁸⁰ Buna göre Rumlar yaklaşık elli yıldır kiminle ve niçin savaş-tıklarını bilmektedirler. Nâfi’in davetin ilk zamanlarda olduğuna dair görüşü bu açıdan bakıldığında bir sorun teşkil etmemektedir.

Nâfi’in zikredilen görüşünün Muhammed el-Gazzâlî tarafından eleştirilmesinin sebebi ise davetin sürekli olduğu halde Nâfi’in bu durumu belli bir zamanla kısıtlamasıdır. Olayın gerçekleştiği zaman ve bağlam dikkate alındığında Nâfi’in bu görüşü kendi dönemindeki duruma binaen söylediği anlaşılmalıdır. Şartlar değişip insanların İslam’ı tanımamaları durumunda ya da İslam’dan hiç haberi olmayan bir toplulukla savaşılması gerektiğinde Nâfi’in davetin gerekli olmadığı fikrini savunmaya devam edeceğini söylemek doğru olmayacaktır.

77 Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, VIII, 184; Vehbe Zuhaylî, *İslam Hukukunda Savaş* (trc. İsmail Bayer), Erzurum, İhtar Yayıncılık, 1996, s. 148-149.

78 Muhammed el-Gazzâlî, *Nebevî Sünnet*, s. 152.

79 Dönemle ilgili daha fazla bilgi için bk. Yiğit, İsmail, “Emevîler”, *DİA*, XI, 87-104.

80 Bk. Fayda, Mustafa, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, 45-46.

Muhammed el-Gazzâlî'nin amacı sadece Nâfî'yi hatalı göstermek değil de gerekli araştırmayı yapmadığı için yanlışla düşmesi ise, Nâfî hakkındaki ifadeleri makul karşılanabilir. Ancak bunu kasten yapıyorsa, "Davetin İslam'ın ilk yıllarında olması" görüşünü benimseyen Hasan el-Basrî ve İbrahim en-Nehâî'yi de aynı sebeple hatalı görmesi gerekmektedir. Nitekim Hasan el-Basrî'nin "Rumlar ile savaşırken onları davet etme yükümlülüğü yoktur. Çünkü onlar önceden davet edilmişlerdir." ifadeleri ve İbrahim en-Nehâî'nin "Bazı insanların müşriklerin davet edilmeleri gerekir mi?" sorusuna "Rumlar kendileriyle niçin savaşıldığını biliyorlar. Deylemliler de kendileriyle niçin savaşıldığını biliyorlar." diyerek verdiği cevap Nâfî ile aynı görüşte oldukları anlamına gelmektedir.⁸¹

5. İslam'da Savaş Sebepleri ve Savaş Türleri Açısından Hadisin Ele Alınması

Savaş hukuku ve başlıkta belirtilen konular geniş çalışmalar neticesinde anlaşılacak hususlardır. Ancak konumuzla olan ilgisinden dolayı bu hususlara kısaca değinilip incelenen hadisin kapsamı tayin edilmeye çalışılacaktır. Özellikle de hadiste yer alan habersiz saldırının ne anlama geldiğine vurgu yapılacaktır.

Öncelikle belirtmeliyiz ki, cihad kavramını güncel kaygılar nedeniyle saldırı mı savunma mı kısılcasına sokmadan değerlendirmek gerekir. Böyle bir taksimata gitmek doğru değildir. Cihadın özel bir konumu vardır. Cihad ne saldırı savaşı –zira zulümdür- ne de sadece sınır ve çıkar anlayışına dayalı salt savunma savaşıdır. Kısaca cihad, İslami ilkeler esas alınmak kaydıyla davetin yayılımı ve Müslümanların güvenliğini himayeye yönelik bir eylemdir.⁸² Buna göre İslam'da savaş sebepleri düşmana karşı koymak ve inanç özgürlüğü ortamını gerçekleştirmektir. Böylece insanlar hiçbir baskı altında kalmadan bütün inanç sistemlerini doğru bir şekilde bulabileceklerdir.

Hız. Peygamber'in siretine bakıldığında düşmanlarıyla, hasmane tavır ve saldırılar, davete karşı koyma ve muaraza etme, hakaret gibi sebeplerle savaşmıştır. Başka bir ifadeyle siyasi, düşmanlık ve daveti engelleme nedenleriyle savaşmıştır.⁸³ İncelenen hadis, düşmanlık sebebiyle gerçekleştirilen savaşlar kapsamına girmektedir. Hatırlanacağı üzere Huzâa kabilesinin Benî

81 Esrem, *Nâsihu'l-hadis ve mensühuhû*, 237-238; Tabâvî, *Şerhü meâni'l-âsar*, III, 110-111.

82 Zuhaylî, *İslam Hukukunda Savaş*, s. 115.

83 Hız. Peygamber'in savaşları hakkında daha fazla bilgi için bk. Mahmudov, Elşad, *Sebep ve Sonuçları Açısından Hız. Peygamberin Savaşları*, İstanbul, MÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005.

Mustalık kolunun düşmanca bir tavırla saldırı için kuvvet toplaması üzerine Hz. Peygamber düşman saldırısını yerinde savmıştı. Hz. Peygamber'in düşman saldırısını önceden haber alıp yerinde karşılık vermesinin birçok örneği vardır.⁸⁴

Düşmanca tavır sergileyenlere karşı yapılan savaşlar ise habersiz bir şekilde savaş ilan edilmeden gerçekleşebilmekteydi. İncelenen hadis ve yukarıda aktarılanlardan anlaşılacağı üzere düşmanlar kendileriyle niçin savaştığını ve davetin mahiyetini bilmekteydiler. Savaş sebebiyle teyakkuz halinde olan bir toplum her an bir saldırının gerçekleşebileceği endişesini taşımakta ve ani baskınlara karşı gerekli tedbir almayı ön görmektedir. Bu durum savaşın doğasında olan stratejik bir taktiktir. Yoksa düşmanlığı belli olanlara karşı her adımda biz size saldırı düzenleyeceğiz haberiniz olsun demek ne kadar doğru olur. Özellikle de savaşın ortada devam ettiği durumlarda mesele daha da ciddidir. Belirtildiği üzere kendileriyle niçin savaştığını bilen düşmanlarla savaştan önce yeniden davetin yapılması İslam âlimlerince mubah görülmüştür. Ancak bu bir zorunluluğu gerektirmez. Kuvvet bakımından güçlü olduğu durumlarda bu görüş dikkate alınabilecekken kritik zamanlarda kazanma esaslı düşünmeye binaen saldırı gerçekleştirilebilir.

Baskın tabiriyle İslam'ı çağdaş dönemin getirdiği kaygılar nedeniyle bir arada düşünmek istemeyenler olabilir. Ancak vakiya bakıldığında Hz. Peygamber'in birçok savaşında gerekçeleri olmakla birlikte baskınlar düzenlediği görülecektir. Sadece Mekke ve Hayber gazveleri örnek için yeterlidir. Mekkeliler İslam davetini kabul etmeyerek onu ve ashabını kendi yurtlarından hicret etmek zorunda bırakmışlar, onların mallarına el koymuşlardır. Bu düşmanlıkları sebebiyle birçok defa savaşılmıştır. Mekke'nin fethi aşamasına gelindiğinde Hz. Peygamber, ashabına hedef göstermeksizin onları hazırlamış, sabahın erken vakitlerinde Mekke yakınlarına getirmişti. Bu durumu ansızın öğrenen Mekkeliler artık neyin gerçekleşeceğini anlamışlardı. Bir bölge dışında fiilî savaş gerçekleşmemiştir.⁸⁵ Ancak bu durum Mekke'ye baskın yapıldığı durumunu ortadan kaldırmamaktadır.⁸⁶

84 Örnekler için bk. Elşad, *Sebeup ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 250-396.

85 Bozkurt, Nebi, "Mekke", *DİA*, XXVIII, 557-558.

86 Bazı çalışmalarda savaştan önce davet, mecbur kalman savaşın olmaması için son çare ve çıkış yolu olarak son kez yapılan bir çağrı olarak görülmüştür. Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında, savaşta düşmanın kendisini özgür hissedeceği her türlü baskı ve zorlamadan uzak bir ortamın oluşturulması düşüncesi benimsenmiştir. (Nargül, Veysel, "İslamiyet'in Yayılmasında Savaş ve Şiddetin Rolü", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, cilt: I, sayı: 1, s. 142-143) Ancak incelenen rivayet, Hayber ve Mekke gazveleri düşünüldüğünde şartlara göre baskın yapılabildiği davet gerek duyulmadığı görülmektedir. Ayrıca Hayber'in fethi sırasında Hz. Peygamber'in Hz.

Nitekim Âdiyât süresinin ayetleri konumuza ışık tutmaktadır:

Harıl harıl koşanlara,

(Nallarıyla) çakararak kıvılcım saçanlara,

(Ansızın) sabah baskını yapanlara,

Orada tozu dumana katanlara,

*Derken orada bir topluluğun ta ortasına girenlere yemin ederim.*⁸⁷

Bu ayetlerde Allah, savaş atlarına, onların savaştaki hareketlerine, so-luk alıp vermelerine, kıvılcım çıkarmalarına yemin ediyor. Yine bu atları düş-man üzerine sabahın erken vakitlerinde düşman neye uğradığına şaşırın diye süren tozu dumana katan süvarilere yemin ediyor. Alışıldığı gibi savaşın adım adım gerçekleşmesi, savaştan önce bir açıklamanın yapılması bu ayetlerde gö-rülmektedir. Tüm bunlar savaşın doğasını hissettirmektedir.

Sonuç

İslam mahiyeti itibariyle farklı dinlere mensup insanların bir arada ya-şamalarını kabul ederek bu hususu savunmuştur. Doğruluğa, iyiliğe ve tevhid inancına çağrı tüm zaman ve mekânlarda İslam'ın temel prensipleridir. An-cak bu prensiplerin engellenmesine sebep olacak düşmanca saldırılara karşı da sessiz kalmayı tercih etmemektedir. Bu tepkiyi kana susamış, zorba bir tavır olarak algılayanların aksine İslâm misyonu itibariyle güçlü olmayı gerek-tirmektedir. Ancak hem geçmiş dönemde hem de günümüzde İslam'ın savaş esasları yanlış anlaşılıp, yanlış aksettirilmiştir.

Yanlış anlamaları izale etmede rivayetleri doğru bir şekilde anlamının büyük önemi vardır. Hem rivayetleri doğru bir şekilde anlamak ve yorum-lamak hem de bu amaçla geliştirilen ilimlere dikkat çekmek için örnek bir rivayet araştırma konusu yapıldı. Bu rivayet İbn Avn'ın savaştan önce davetin gerekliliği üzerine Nâfi'e sorduğu soru ve onun cevaben İbn Ömer'den Benî Mustalik gazvesini aktarmasıdır. İbn Ömer'den rivayet edilen hadiste İslam ordusu Benî Müstalik'e Müreysa' denen yerde baskın yapar, savaşçılarıyla savaşır, kalanları esir alır mallarını ise ganimet kabul eder.

İlgili rivayet pek çok farklı tarikle hadis kaynaklarında yer almaktadır. Senedlerin incelenmesi neticesinde rivayetin sahih olduğu tespit edilmiştir. Lafzen rivayetler arasında problem teşkil edecek farklılıklar yoktur. Bunun-

Ali'ye davet ile ilgili nasihatleri göz önünde tutulurken (Veysel, "a.g.m", s. 143) Hayber gazvesi sabahı yapılan baskından bahsedilmemesi dikkatlerden kaçmamaktadır.

la birlikte tarih kaynaklarında olayın farklı bir şekilde anlatıldığı ve sıhhat yönünden zayıf olduğu görülmektedir. Rivayetin mana incelemesinde ise bağlam ve olayın gerçekleştiği zaman dilimi dikkate alınarak kendilerine İslam ulaşmayanlara davetin gerekli olduğu, daha önce davet ulaşan ve ne için savaşıldığını bilenlere yeniden davetin şart olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca İslam âlimlerinin konuyla ilgili görüşleri, delilleri ve hangi grupta olduklarına değinilmiş, hadisin muhtelifu'l-hadis açısından ele alınış yöntemine alana ait eserler dikkate alınarak göz atılmıştır.

Nâfi'in davetin İslam'ın ilk zamanlarında olduğuna dair görüşünün eleştirilmesinin yanlışlığına tarihi olaylar ve rivayetler çerçevesinde vurgu yapılmış ve aynı görüşte olanlara ve sebeplerine atıf yapılmıştır. Netice olarak şartların oluşması durumunda düşmana baskın yapılabileceği, bunun bir canilik olmadığı, siyer ve tarih kaynaklarında bunun birçok örneğinin olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayip el-Arnaut, Risale, 2001.
- Aydemir, Halis, *Rivâyetlerin Olasılığı Işında Nâfi*, Bursa, Emin Yayınları, 2008.
- Aynî, Bedreddin, *Nuhabü'l-eskâr fi tenkîhi mebâni'l-ahbâr fi şerhi meâni'l-âsâr* (thk. Ebû Temim Yasir b. İbrahim), Doha, Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 2008.
- Begâvî, Ebu'l-Kasım, *Şerhu's-sünne* (thk. Şuayip Arnaut), Beyrut, 1983.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübra* (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut, 2003.
-, *Delâilü'n-nübüvve*, Beyrut, 1405.
- Bezzâr, Ahmed b. Amr, *Müsned* (Adil b. Sad), Medine, 2009.
- Bozkurt, Nebi, "Mekke", *DİA*, XXVIII, 555-563.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-kebîr*, I-VIII, Haydarabad, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1943.
-, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VII, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Avâne, Yakub b. İshak, *Müstahrec* (thk. Eymen b. Arif), Beyrut, 1998.
- Ertürk, Mustafa, *Hadis Çözümlemeleri*, İstanbul, Ensar Yayınları, 2007.
- Esrem, Ebû Bekir, *Nâsihu'l-hadis ve mensûhuhû* (thk. Abdullah b. Hamdü'l-mansûr), 1999.
- Fayda, Mustafa, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 44-51.
- Gazzâlî, Muhammed, *Fıkahçılara ve Hadisçilere Göre Nebvî Sünnet* (trc. Ali Özek), İstanbul, Ekin Yayınları, 2014.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek* (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut, 1990.
- Hatipoğlu, İbrahim, "Nâfi", *DİA*, XXXII, 286-287.
- Hattâbî, Ebû Süleyman, *Meâlimu's-sünen* (thk. Sad b. Necdet Ömer), Beyrut, 2012.
- Hâzîmî, Ebû Bekir, *el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh fi'l-hadis* (thk. Ahmed Tantavi Cevheri Müserrred), Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2001.

- İbn Adî, Ebû Ahmed, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, I-IX, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. Osman, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsar* (thk. Yusuf el-Hût), Riyad, 1992.
- İbn Hacer, el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XII, Haydarabad, Dâiretü'l-Maari-fi'n-Nizamiyye, 1907.
-, *Takrîbu't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvame, Şam, 1986.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm el-Bustî, *Sahîh* (Balaban Tertibi), thk. Şuayip Arnaut, Beyrut, 1993.
- İbn Hişam, Abdülmelik, *es-Siretü'n-nebeviyye ve ahabârü'l-hülefa* (thk. Seyyid Azizbek), Beyrut, 1987.
- İbn Kudâme, Cemmâilî el-Makdisî, *el-Mugnî*, Kahire, 1968.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah, *et-Tabakâtü'l-kebîr* (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, 2001.
-, *et-Tabakatü'l-kübrâ* (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut, 1990.
- İbn Şâhin, Ebû Hafis, *Nâsihu'l-hadis ve mensühuhû* (thk. Semîr b. Emin ez-Züheyri), Zerkâ, Mektebetü'd-Dâr, 1988.
- İbn Zencûye, Humeyd b. Mahled, *Kitâbü'l-emvâl*, (thk. Şakir Feyyaz), Suud, 1986.
- İclî, Ebû'l-Hasan, *Ma'rifetü's-sikât*, (Ebû Müslim rivâyeti), thk. Abdülalim Abdülazim Bestevi, I-II, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1985.
- Mahmudov, Elşad, *Sebep ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamberin Savaşları*, İstanbul, MÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Mergînânî, Burhâneddîn, *el-Hidâye fi şerhi bidâye* (thk. Talal Yusuf), Beyrut, Daru İhyau't-Türasi'l-Arabî.
- Mizzî, Cemâlüddîn, *Tehzîbü'l-Kemal fi esmai'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, I-XXXV, I.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Mübarekfürî, Safiyyürrahman, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti* (trc. H. İbrahim Kutlay), İstanbul, Risale Yayınları, 2007.
- Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, I-III, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nafiz, Hüseyin Hammad, *Muhtelifü'l-hadis beyne'l-fukaha ve'l-muhaddisin*, Mansure, Dâru'l-Vefa, 1993.

- Nargül, Veysel, "İslamiyet'in Yayılmasında Savaş ve Şiddetin Rolü", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, cilt: I, sayı: 1, s. 139-146.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman, *Sünenü'l-kübrâ* (thk. Hasan Abûlmün'im), Beyrut, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekerriyya, *Sahîhü Müslim bi-şerhi Nevevî* (thk. Rıdvan Câmî' Rıdvan), Kahire, 2001.
- Önkal, Ahmet, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, 492.
-, "Huzâa", *DİA*, XVIII, 431-433.
-, "Mustalik", *DİA*, XXXI, 360-361.
- Ruyani, Abdülvahid b. İsmail, *Bahrü'l-mezheb fi furui mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî* (thk. Tarık Fethî), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009.
- Saîd b. Mansur, *Sünen* (thk. Habîburrahman el-A'zamî), Hindistan, 1982.
- Serahsî, Radiyyüddîn, *el-Mebsût*, Beyrut, 1993.
- Sönmez, Abidin, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Mektupları*, İstanbul, İnkılab Yayınları, 1984.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, *Müsned* (Sindi Tertîbî), Beyrut, 1950.
-, *el-Ümm*, Beyrut, 1990.
- Şevkânî, Ebû Abdullah, *Neylü'l-evtâr şerhi münteka'l-ahbar* (thk. İsamüddin es-Sebâbitî), Mısır, 1993.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemü'l-kebir* (thk. Hamdi es-Silefî), Kahire, 1994.
-, *el-Mucemu'l-evsat* (thk. Tarık b. İvazullah), Kahire, Daru'l-Harameyn, t.y.
- Tahâvî, Ebû Cafer, *Şerhu meâni'l-asâr* (thk. Muhammed Zuhrî), Medine, 1994.
- Turhan, Halil İbrahim, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, İFAV, 2015.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Megâzî* (thk. Marsden Jones), Beyrut, 1984.
- Yahya b. Maîn, *Târîh* (Dürî rivâyeti), thk. Ahmet Muhammed Nurseyf, I-IV, Mekke, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyai't-Türasi'l-İslami, 1979.

-, *Târîhu Osmân b. Saîd ed-Dârimî an Ebî Zekerîyya Yahya b. Maîn fi tecrîhi 'r-ruvât ve ta'dîlihîm* (Osmân b. Saîd ed-Dârimî rivâyeti), thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, Dımaşk, Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1980.
-, *Suâlâtü İbni'l-Cüneyd li-Yahya b. Maîn* (İbnü'l-Cüneyd rivâyeti), thk. Ahmet Muhammed Nurseyf, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1988.
- Yiğit, İsmail, "Emevîler", *DİA*, XI, 87-104.
- Yücel, Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, İFAV, 1996.
-, "İbn Avn", *DİA*, XIX, 340-341.
- Zehebî, Şemsüddîn, *Mîzânü'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl*, I-IV, thk. Ali Muhammed Bicâvî, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1963.
-, *el-Mûkiza fi ilmi mustalahi'l-hadis* (nşr. Abdulfettah Ebû Gudde), Haleb 1985.
-, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3. bs., I-XXV, thk. Hüseyin el-Esed, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zuhaylî, Vehbe, *İslam Hukukunda Savaş* (trc. İsmail Bayer), Erzurum, İhtar Yayıncılık, 1996.
-, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi* (trc. Heyet), İstanbul, Risale Yayınları, 2006.